

KARALIS VISVALDIS

Latgaļu valdnieks Visvaldis lielā mērā bija izcilākais no senās Latvijas teritoriju apdzīvojušo cilšu līderiem. Viņš vienīgais Indriķa hronikā dēvēts par karali, vienīgais no latgaļu valdniekiem, par kuru ir drošas ziņas, ka viņš apprecējis lietuviešu kunigaiša meitu, un vienīgais no senās Latvijas valdniekiem, kurš kopīgi ar lietuviešiem jau 13. gadsimta sākumā izrādīja mērķtiecīgu pretestību rietumu krustnešiem. Jersikas patstāvības zaudēšanas vēsture ļauj ielūkoties arī tās valdnieka personības traģiskumā.

Valdnieka pilsēta un vara

Visvalža rezidences – iespējams, visvarenākās latgaļu pils un pilsētas – vieta atrodas tagadējā Livānu novada Jersikas pagastā. Pilskalns apdzīvots no 1. gadu tūkstoša pirms mūsu ēras līdz 14. gadsimtam, taču visintensīvāk dzīve tajā ritējusi no 10. gadsimta līdz 13. gadsimta sākumam. Pilskalna pakājē bijusi vairākus hektārus plaša amatnieku un tirgotāju apdzīvota senpilsēta, bet netālu no tās – kapulauks, kura arheoloģiskais materiāls liecina par seno jersikiešu tirdzniecības un kultūras sakariem gan ar senkrieviem, gan lietuviešiem. Tajā atrasts arī sievietes uguns-kaps ar lietuviešiem raksturīgajām rotām un zirga līdzapbedījumu, bet tam blakus – latgaļu vīrieša skelets.

Jersikas (*Gerceke*) vārds 13. gadsimta vēstures avotos nonācis tā skandināvizētā vai slāviskotā formā, jo krustneši to pirmoreiz izdzirdēja no tirgotājiem. *Gerz-kr* dažās senskandināvu valodās nozīmēja “vikings, kas bijis Krievijā”. Domājams, senie jersikieši savu apdzīvoto vietu dēvējuši citādi. 1209. gadā tā dēvēta par Berziku (*Berzika*). Jersikas pilskalna tuvumā ir vieta, ko apkārtnes iedzīvotāji dēvējuši par Birzāku, kas rosina domāt, ka senais nosaukums atvasināts no latgaļu vārdiem “bārzs (*bērzs*)” vai “bērze (*birzs*)”. Kopš 16. gadsimta Jersika krievu avotos dēvēta par Cargradu (Valdnieka pilsētu). Tas liecina par noturīgām atmiņām par kādreiz valdījušā valdnieka varenību arī tad, kad viņa vārds jau bija piemirsts.

16. gadsimta dokumentu norakstos sastopams arī Visvalža krieviskots vārds – *Vsevolod*. Pamatojoties uz to, vairāki poļu un krievu vēsturnieki uzskatīja Visvaldi par krievu kņazu. Citi

autori izteikuši arī minējumus, ka Visvaldis bijis latgaļiem uzkundzējies vikings un kopā ar viņu Jersikā uzturējies skandināvu vai krievu karadraudze. Tomēr arheoloģiskais materiāls liecina, ka Jersikas iedzīvotāju vairākums bijuši latgaļi, kuri, neraugoties uz jūtamo pareizticības ietekmi, saglabājuši savas pagāniskās tradīcijas un materiālo kultūru.

Valdnieka vara nevarēja pastāvēt bez bruņota spēka. Daugava senatnē bija ūdensceļš, pa kuru tirgotāji un karotāji varēja nokļūt no Skandināvijas līdz Konstantinopolei. Droši vien jau krietnu laiku pirms Visvalža dzimšanas kāds uzņēmīgs Jersikas pils vecākais bija krietni nocietinājis pili un sācis ievākt nodevas no garāmbraucošajiem tirgotājiem. Šādā veidā iegūtās bagātības deva iespēju algot profesionālus karotājus. Ar karadraudzes, kā arī dāvanu un cienastu palīdzību Jersikas valdnieki paplašināja savu pilsnovadu, panākot daudzu piļu un ciemu iedzīvotāju pakļaušanos Jersikas virsvaldībai un nodevu maksāšanu tās valdniekiem. Nav izslēdzams, ka daudzi apkārtnē dzīvojošie latgaļi labprātīgi devās Jersikas valdnieku aizgādībā, lai iegūtu aizsardzību pret sirotājiem, kuri klejoja augšup un lejup pa Daugavu un tās pietekām.

Visvalža valdīšanas laikā Jersikas valsts pletās gar Daugavu aptuveni no Daugavpils līdz Pļaviņām, ziemeļos aizsniedzot Gaujas baseinu Čēsu apvidū. Vēstures avotos ir ziņas, ka Visvaldis Jersikas valdnieka varu saņēmis mantojumā no saviem priekštečiem. Tātad Jersika līdz ar valdnieka varas mantošanas atzišanu bija spērusi nozīmīgu soli uz varas koncentrēšanos vienas personas rokās. To veicināja arī pa-

un Jersikas valsts

reizticības pieņemšana, jo tās mācībā bija uzsvērts valdnieka personas svētums un varas dievišķums.

Fakti liecina, ka Visvaldis labi apzinājās draudzīgu attiecību ar kaimiņiem nozīmi. Lai šīs attiecības vēl vairāk nostiprinātu ar radniecisku saišu palīdzību, viņš bija apņēmis par sievu Jersikas rietumu kaimiņu lietuviešu kunigaiša Daugerūta meitu. Indriķa hronika vairākkārt apliecina, ka Piedaugavas latgaļi, sēļi un jo īpaši libieši vēl 13. gadsimta sākumā maksāja meslus kņaziem Polockā, taču hronikā nav atrodams norādes, ka maksātājs bijis arī Visvaldis. Nav izslēgts, ka Jersikas un Polockas starpā notikuši militāri konflikti, tomēr jāšaubās, vai Polockas spēki bijuši pietiekami lieli, lai pakļautu Jersikas valsti.

Iespējams, Visvalža diplomātija būtu nodrošinājusi Jersikai mieru un uzplaukumu vēl ilgus gadus, ja pie Daugavas grīvas savus nozīmīgākos atbalsta punktus – Rīgu un Daugavgrīvu – neierīkotu rietumu iekaro-tāji krustneši. Visdrīzāk, jau neilgi pēc Rīgas dibināšanas un lielākajām krustnešu sadursmēm ar Daugavas libiešiem Visvaldis apzinājās draudus tirdzniecības neatkarībai. Tāpēc viņš kopīgi ar saviem kaimiņiem lietuviešiem un polockiešiem 1203. gada vasarā uzbruka krustnešu bāzēm Daugavas lejtecē. Polockas kņazs uzsāka Ikšķiles pils aplenkšanu, bet “Jersikas valdnieks ar lietuvjiem virzījās pret Rīgu, ganībās nolaupīja pilsoņu lopus un sagūstīja divus priesterus, Johanesu no Fehtas un Folkhardu no Harpštetes, kurš ar krustnešiem pie Senā kalna cirta mežu, un nogalināja Teoderihu Brudegamu, kurš metās viņam ar pilsoņiem pakal”.

1206. gada rudens notikumi apliecina, ka Vladimirs un Visvaldis vismaz līdz šim laikam bija sabiedrotie cīņā par kontroli pār Daugavas ūdensceļu un pret Rīgas bīskapu Albertu un rietumu iekarotājiem. Vladimirs kopā ar “citiem karaļiem, saviem kaimiņiem un draugiem (*et aliorum Regum vicinorum et amicorum suorum*)”, tostarp Vis-

Jersikas pilskalns.

valdi un Kokneses valdnieku, ar lielu karaspēku kuģos devās pa Daugavu uz leju un nesekmīgi mēģināja ieņemt Ikšķiles un Salaspils cietokšņus.

Bīskaps Alberts uzbrūk “lielajam velnam”

Viens no Alberta galvenajiem politiskajiem mērķiem bija tirdzniecības ar krievu zemēm kontrolēšana, sagrābjot Daugavas un Gaujas ūdensceļus. Polockiešu, jersikiešu un lietuviešu kopīgais uzbrukums Ikšķilei un Salaspilij pārliecināja Albertu, ka vilcināties nedrīkst. Bīskaps arī uzsāka sarunas ar polockiešiem par brīvu tirdzniecību pa Daugavu. Viņa galvenais nolūks bija Polockas atšķelšana no krustnešu pretinieku nometnes. Iespējams, jau pirms uzbrukuma Jersikai bīskapam ar dāvanām un izdevīgās tirdzniecības solījumiem bija izdevies pārliecināt kņazu Vladimiru atteikties no atbalsta Jersikai.

Viss liecina, ka krustnešu spēki nebija pietiekami, lai uzsāktu cīņu pret Jersikas valsti, taču kopš 1208. gada bīskaps un Zobenbrāļu bruņinieku ordenis varēja rēķināties arī ar savu jauno sabiedroto, Gaujas baseinā dzīvojošo latgaļu vecāko Tālivalža, Varidota un Rūsiņa militāru atbalstu. Zināms, ka vairāki Jersikas pilsnovadi jau pirms uzbrukuma Jersikai bija pieņēmuši katoļticību. Visticamāk, tam par iemeslu bija neapmierinātība ar Visvalža virsvaru.

1209. gada rudenī Alberts uzsāka karagājienu pret Jersiku, “aterēdamies visus ļaunumus, ko Jersikas karalis ar lietuviešiem bija nodarījis Rīgas pilsētai, līviem un letiem”. Indriķa hronikā sniegts bīskapa attieksmes pret Visvaldi raksturojums: “Jersikas karalis Visvaldis allaž bija kristīgā vārda, it īpaši – latīņu, ienaidnieks. Visvaldis bija apprecējis kāda lietuviešu dižciltīgā meitu un, it kā būdams ▶▶

●●● Visvalža valdīšanas laikā Jersikas valsts pletās gar Daugavu aptuveni no Daugavpils līdz Pļaviņām, ziemeļos aizsniedzot Gaujas baseinu Čēsu apvidū.

Ludolfa Liberta gleznotais Jersikas valdnieks Visvaldis.

Ko nozīmē karaļa tituls?

Rīgas bīskapa Alberta uzdevumā hroniku rakstījušais priesteris Indriķis Visvaldis latīniski dēvēja rex – karalis. Tā laika dokumentos šādi dēvēja tikai kristīgos valdniekus, kurus kronēja ar baznīcas svētību un kuru vara varēja būt mantojama. Tas atbilst faktam, ka Visvaldis bija pareizticīgs, turklāt Indriķis, valdniekiem hronikā piešķirot nosaukumus, vadījies arī pēc viņu valstu lieluma. Piemēram, Polockas kņazu Vladimīru Indriķis dēvējis par lielkarali (*rex magnus*), bet nelielās Kokneses valstiņas valdnieku, pareizticīgo Veceki – attiecīgi par karalīti (*regulus*). Hronists nekļūdās, jo Visvalža valsts 13. gadsimtā bija lielākais valstiskais veidojums mūsdienu Latvijas teritorijā, kas aptvēra aptuveni trešdaļu Latgales un Vidzemes.

Par "it kā karali (*quasi rex*)" hronikā dēvēts katoļticību pieņēmušais līvu valdnieks Kaupo, kurš saukts arī par vecāko (*senior*), kas, visticamāk, nozīmēja vēlētu valdnieku vai karavadoni, kurš varēja arī nebūt kristīgais. Indriķa hronikā minēti letu vecākie (*seniores de Letthis*), pareizticīgie Satekles Rūsiņš (*Russin*), Autīnas Varidots (*Varidote*) un Beverīnas Tālivaldis (*Thalibaldus*), bet par senior dēvēts arī zemgaļu vecākais, pagāns Viestarts. Dokumentos karaļa tituls strikti attiecināts vienīgi uz kristītiem valdniekiem. Tāds 1231. gadā bija kuršu valdnieks Lameiķis, kā arī zemgaļu valdnieks Nameiķis, kurš 13. gadsimta 70. gados atkrita no kristietības un sāka karu pret Livonijas ordeni.

viens no tiem kā znots un arī saistīts ciešām draudzības saitēm, bieži vadīja viņu karaspēku, un, lietuviešiem dodoties uz Krievzemi, Līvzemi vai Igauniju, palīdzēja pārcelties pār Daugavu un apgādāja ar pārtiku..." "Jersika allaž bijusi cilpa un it kā liels velns visi, kas dzīvoja šajā Daugavas pusē, kristītajiem un nekrīstītajiem, un Jersikas valdnieks allaž cēla naidu un karus pret rīdziniekiem un arī nevēlējās ar tiem slēgt miera līgumus."

No lietuviešiem visvairāk baidījušies leti, bet arī krievi no viņiem bijās. Tātad bīskaps Alberts karagājienus pret Jersiku attaisnoja ne tikai ar letu, līvu un igauņu, bet arī krievu un pagānu aizstāvēšanu. Karagājienā piedalījās daudzi kristītie latgaļi un līvi no visiem Līvzemes un Letijas novadiem.

Indriķis par uzbrukumu rakstīja: "Krievi, pa gabalu ieraudzījuši karaspēku tuvojamies, devās tam pie pilsētas vārtiem pretī, bet, kad vācieši viņiem ar ieročiem rokās uzbruka un vairākus nogalināja, nespēja aizstāvēties un metās bēgt. Vācieši, viņus vajādami, kopā ar viņiem iebruka pa vārtiem pilsētā, taču aiz bijības pret kristīgo vārdu nogalināja tikai nedaudzus, lielāku skaitu saņēma gūstā, bet labprātāk atļāva viņiem aizbēgt. Sievietes un bērnus pēc pilsētas ieņemšanas pasaudzēja, daudzus no tiem saņēma gūstā un, kamēr valdnieks laivā aizbēga pāri Daugavai, sagūstīja valdnieci, un kopā ar meitenēm un sievietēm un visu mantību nodeva bīskapam. Todien viss karaspēks palika pilsētā un savāca daudz kara laupījuma... Otrā dienā, kad viss bija izlaupīts, viņi sagatavojās atceļam un pielika pilsētai uguni. Un, kad valdnieks no Daugavas otra krasta ieraudzīja ugunsgrēku, viņš smagi nopūtās un sāka vaimanāt un kliegt, un teica: "Ai, Jersika, mīļotā pilsēta! Ai, manu tēvu mantojums! Ai, negaidītā manas tautas bojāeja! Vai man, ka piedzimu, lai skatītu savu pilsētu liesmās, lai skatītu savas tautas izdeldēšanu!"

Šādi aprakstītā Jersikas ieņemšanas norise gan ir apšaubāma, jo Indriķis pats šajos notikumos nav piedalījies, turklāt aizdomas rada veids, kā krustneši tik viegli iekļuva pili. Iespējams, Visvalža karavīri jau laikus pamanīja lielā karaspēka tuvošanos un sagatavojās pils aizsardzībai, taču pils vārtus no iekšpuses atvēra nodevēji vai pili jau ie-

1206. gada rudens notikumi apliecina, ka Vladimīrs un Visvaldis vismaz līdz šim laikam bija sabiedrotie cīņā par kontroli pār Daugavas ūdensceļu un pret Rīgas bīskapu Albertu un rietumu iekarotājiem.

priekš iekļuvuši krustnešu spiegi. Pareizticīgos jersikiešus hronists dēvējis par krieviem un, lai padarītu savu stāstījumu dramatiskāku, Visvaldim piedēvējis no Vecās derības patapinātas sakauto Izraēla valdnieku vaimanas.

Pēc atgriešanās no karagājiena bīskaps Alberts paziņoja Visvaldim: ja viņš vēlas noslēgt mieru un atdabūt gūstekņus, jānāk uz Rīgu. Jersikas valdniekam situācijā, kad pils bija nopostīta, karaspēks izklīdināts un dzīvesbiedre sagūstīta, citas izejas nebija. Visvaldim ierodoties pie Alberta, bīskaps viņam darīja zināmus savus miera noteikumus: atteikties no savienības ar pagāniem, nepostīt kristīgo zemes un kā dāvinājumu uz mūžīgiem laikiem nodot savu zemi Rīgas bīskapijai.

Visvaldis kļūst par bīskapa vasali

Visvaldis Rīgas Sv. Pētera baznīcas pagalmā daudzu vācu un līvu dižciltīgo klātbūtnē metās ceļos bīskapa priekšā un deva vasaļa zvērestu, līdz ar to atzīdams Alberta virsvaru un nododams viņam savu valsti. Pēc tā bīskaps Visvaldim pasniedza trīs karogus, kas simbolizēja Jersikas novadus, tādējādi atdodams jaunajam vasaļim Jersiku kā lēņa valdījumu. Iespējams, Visvaldis, piekriždams šādam darījumam, vēl neapzinājās vasaļitātes bīstamību, jo lēņa tiesības paredzēja pilnīgu vasaļa uzticību lēņa kungam. Ja vasaļis mira bez pēcnācējiem, izlēnotā zeme nonāca lēņa kunga rokās. Šīs tiesības Alberts vēlāk arī izmantoja, lai pilnībā sagrautu un pakļautu sev Visvalža valsti. Jersikas valsts ziemeļu pilsnovadi, kas bija pieņēmuši katoļticību – Asote, Lepene, Bebernine, Autenine, Alene, Cerdene, Negeste un Cesvaine –, palika bīskapa rokās, un 1211. gadā virskundzību pār

tām sadalīja starp Albertu un Zobenbrāļu ordeni.

Lēņa dokumentā teikts, ka Visvaldis "Berzikas pilsētu, kas viņam pieder par dzimtu, līdz ar zemi un visiem labumiem, kas pieder pie šīs pilsētas, nodod kā likumīgu dāvinājumu svētās Dievmātes un Jaunavas Marijas baznīcai". Šī izlēpošana pēc formas un saturā bija oblācija – juridisks darījums, ar kuru īpašnieks dāvina savu īpašumu kādam laicīgam vai garīgam kungam ar nosacījumu, ka saņems atpakaļ šo īpašumu vai daļu no tā kā prekāriju vai lēni. Lēņa grāmata skaidri liecina, ka pirms kļūšanas par lēni Jersikas valsts bijusi Visvalža dzimtīpašums un vairāki pilsnovadi viņam devuši nodevas.

Pēc pazemojošās izlēpošanas procedūras Visvaldis atgriezās sava "tēvu mantojumā" vietā un uzsāka Jersikas pils atjaunošanu. Vēlākie notikumi liecina, ka valdnieks nedomāja dzīvot kā uzticīgs bīskapa vasaļis, bet mieru ar krustnešiem izmantoja kā atelpu, lai atgūtos no sakāves, sakopotu spēkus un turpinātu cīņu.

1212. gada pavasarī pie Jersikas notika kņaza Vladimīra un bīskapa Alberta apspriede, uz to ieradās arī latgaļu zemes vecākie, un Alberts paziņoja, ka katoļticību pieņēmušie līvi kņazam vairs meslus nemaksās. Vladimīrs saniknojās un draudēja iznīcināt visas Līvzemes pili līdz ar Rīgu. Alberts spēja nomierināt kņazu un noslēdza miera līgumu, kā arī vienošanos par krievu un vācu tirgotāju brīvu pārvietošanos pa Daugavu. Līdz ar Vladimīra nostājas maiņu un līguma noslēgšanu Jersika zaudēja svarīgu sabiedroto.

Par nākamo Visvalža cīņabiedru meklēšanas mēģinājumu var uzskatīt viņa sievastēva kunigaiša Daugerūta došanos uz Novgorodu 1213. gadā, lai

noslēgtu miera līgumu un, iespējams, savienību kopīgai cīņai pret vāciešiem. Atceļā viņu sagūstīja Zobenbrāļu ordeņa bruņinieki un ieslodzīja Cēsu pili. No Lietuvas ieradās kunigaiša draugi, bet pēc viņu aiziešanas Daugerūts pats it kā nodūrās ar zobenu. Maz ticams, ka gūsteknim ieslodzījumā būtu atstāts zobens, toties var pieļaut iespēju, ka Zobenbrāļi nogalināja Daugerūtu pēc tā, kad viņiem ar gūstekņa draugiem neizdevās vienoties par izpirkuma maksu.

Kad Visvalža nodomi nāca klajā, 1214. gada pavasarī Kokneses vācu vasaļi Meinards, Johanness, Jordans un citi kopā ar saviem kalpiem un latgaļiem ar bīskapa atļauju naktī iebruka Jersikā un "nolaupīja visu, kas tur bija". 1215. gadā šie paši vasaļi sarīkoja otru karagājienus uz Jersiku. Visvaldis par to bija laikus uzzinājis un tagad aicināja palīgā lietuviešus, kuri arī nāca, bet nokavēja. Krustneši ieņēma Jersiku. Tad lietuvieši pārcēlās pāri Daugavai un uzbruka vāciešiem, kuri to nebija gaidījuši, tāpēc metās bēgt.

Visvalža valsts agonija

Pēc šīm neveiksmēm Jersikas valsts un Visvalža varenība strauji tuvojās beigām. 1224. gadā bīskaps Alberts Ikšķiles bruņiniekam Konrādam no Meiendorpas pēc Visvalža lūguma izlēņoja pusi Jersikas pils un atlikušo Visvalža valsts daļu saskaņā ar vienošanos: viena bezmantnieka nāves gadījumā viss lēnis nododams otram. Šis pēdējais nosacījums vedinājis dažus vācbaltiešu vērturniekus pieņemt, ka Konrāds bija apprecējis Visvalža meitu.

1225. gadā pie pāvesta legāta Modēnas Gviljelmo, kurš Livonijā izšķīra krustnešu savstarpējos strīdus, ieradās arī Visvaldis, lai sūdzētos par bīskapa patvaļu. Šo sarunu rezultāti nav

zināmi, taču bīskapa ietekme turpināja pieaugt, un 1230. gadā Visvaldis piešķīra Daugavgrīvas klostera abatam un kapitulam Vilkusalu Daugavā, zemi Daugavas labajā krastā starp Līksnas un Riešas upītēm (tagadējās Daugavpils tuvumā), kā arī Kafera ezeru. Līdz ar to Visvaldis deva iespēju cisterciešu mūkiem tur ierīkot apmetni un uzsākt misiju Jersikas pareizticīgo un pagānisko iedzīvotāju vidū.

1239. gadā Jersikas pils jau bija nopostīta vai pamesta, jo minēta tikai pils vieta (*locum castri*). Tā gada 19. aprīlī jaunais Rīgas bīskaps Nikolajs pusi pils ar visām tai piederošajām zemēm dāvināja Livonijas ordenim ar noteikumu, ka ordenis apņemas segt mantinieku tiesību izpirkšanas divas trešdaļas. Tātad Visvaldis un Konrāds jau bija miruši un palikuši tikai viņu mantinieki. Lai no viņiem atbrīvotos, bīskaps un ordenis bija vienojušies atpirkt viņu mantošanas tiesības, bet tajā gadījumā, ja kāds no mantiniekiem vēlētos saņemt savu tiesu pašā pilī vai tās lauku piederumos, bīskaps solījās viņu novietot savas valsts citā novadā.

Visvalža miršanas un apbedīšanas vieta nav zināma. Varbūt viņa kauli atdusas viņa valsts centra – Jersikas pilskalna – tuvumā, taču nevar arī noliegt iespēju, ka Jersikas valdnieks, nevarēdams mierīgi nolūkoties uz savas valsts neapturamo bojāeju, devies uz Lietuvu un apmeties savu sievas radnieku zemēs. Uz šādām domām vedina Marburgas Vīganda hronikā 1388. gadā minētā Visvalža pils (*castrum Wysewalde*), kas atradusies Vīlijas upes tuvumā netālu no Kauņas.